

Левіт – (івр. לֵוִי – Ваїкра – «І Він покликав»; давногр. Λευϊτικόν; лат. Leviticus; в талмудичній літературі – תורת כהנים – «торат коханім» – священницький статут) – третя книга Тори в юдейському ТаНаХу і П'ятикнижжі у християнському Старому Завіті.

Етимологія назви

Третя книги Тори – «Ваїкра» («І Він покликав...») в ТаНаХу традиційно названа за першими словами тексту. Назва Левіт у християнській Біблії сягає Септуагінти (а відтак і Вульгати) і походить від священницького коліна Левія (івр. לֵוִי), третього сина Якова. В елліністичну добу єврейських священників називали левітами. Однак левіти згадуються в тексті лише в одному місці (Лев. 25:32-34), наскрізно книга іменує священників когенами. Різниця, яка була означена в Торі між когенами і левітами, поступово нівелюється: в ідеалі усі священники роду Аарона були з коліна Левія, а відтак – левітами. Оскільки систему жертвоприношень зазвичай також іменують левітською, то й відповідна назва книги видається виправданою.

Структура і зміст

Книга Левіт містить 27 розділів. Лише невелика її частина є власне оповіддю. Більшість розділів носять законодавчий характер – вказівки священникам, які Ягве передав Мойсею на горі Синай, подальший розвиток Божого Одкровення. При цьому лише незначна частина приписів стосується безпосередньо священників (Лев. 8-10; 16:1-28; 21:1-22:16), переважне число заповідей торкається усього ізраїльського народу. Книга Левіт є передусім продовженням і деталізованим розвитком другої частини книги Виходу: якщо там мова про те, як Мойсей керував народом при будівництві скинії (Вих. 35-40) за повелінням Бога (Вих. 25-31), то у книзі Левіт Бог наставляє ізраїльтян і їхніх священників як потрібно відправляти культ у скинії і поводитись у таборі навколо святилища. Книга складається зі звернень Бога, які передані дослівно і вводяться формулою «І сказав Ягве до Мойсея...» (або її модифікаціями), яка і структурує текст.

Дія книги Левіт відбувається ймовірно протягом місяця між завершенням будівництва скинії (Вих. 40:17) і відбуттям ізраїльтян з Синаю (Чис. 1:1).

Вказівки книги Левіт роблять акцент не стільки на віруванні, скільки на ритуальних, правових і моральних звичаях. Книга вчить, що правильне слідування ритуалам святилища забезпечить у ньому присутність Бога.

Зміст книги Левіт можна розділити на три частини: закони про жертвоприношення; встановлення інституту священства і основ літургії; закони чистоти і святості

Зміст розділів: положення про жертвоприношення для ізраїльтян. Законом встановлено п'ять різновидів жертв: всепалення, хлібні, або зернові, мирні, очисні і спокутні – за гріх і за провину, детальні настанови священникам про принесення жертви (Лев. 1-7); призначення священників носіями святості; виконання наказу про посвяту Аарона і чотирьох його синів у священники – продовження книги Виходу, де Мойсею було наказано це зробити; двоє синів Аарона суттєво порушили правила жертвоприношення, за що були покарані смертю (Лев. 8-10); закони про розмежування чистого і нечистого стосовно

тварин, тіла, сексуальних стосунків, житла тощо; про хворих на проказу (Лев. 11-15); про очищення шкіни, про День спокути – Йом-Кіпур (Лев. 16); святість повсякденного життя Ізраїлю; освячений спосіб життя досягається у першу чергу через правильне поводження з кров'ю жертвних тварин, оскільки згідно з юдейським вченням, кров – це душа (Лев.17); правила сексуальної поведінки (Лев. 18); правила соціальної поведінки і любові до ближнього у світлі Декалогу (Лев. 19); про тяжкі злочини (Лев. 20); приписи для священників для збереження святості у повсякденному житті, і особливо у відправленні жертвенного культу (Лев. 21-22); про святість суботи і усіх семи свят за числом днів тижня; День спокути і Свято кущів – Суккот (Лев. 23); про порядкування в шкіни і про страту богохульника, формула «Око за око, зуб за зуб» (Лев. 24); про святість країни, суботній рік раз на сім років і ювілейний рік раз на 50 років (Лев. 25); традиційні прикінцеві благословення народу, який виконує Закон і прокляття тим, хто його порушує (Лев. 26); «Це заповіді, які Господь заповів Мойсеєві для ізраїльських синів на горі Синай (Лев. 27:34). Розділ 27 є розрізним і, вірогідно, більш пізнім доповненням про те, як можна спокутувати (а не обов'язково виконати) порушені обітниці.

Відмічають два фрагменти, які безпосередньо не пов'язані зі змістом книги: про смерть Ааронових синів (Лев. 10:1-3) і страта богохульника (Лев. 24:10-23).

Авторство і історичність

Традиціоналісти вважають, що книгу Левіт написав Мойсей невдовзі після створення книги Виходу. Менш радикальною є версія, що матеріал тільки походить з Мойсеєвих часів (вказують на 2 пол. 15 ст. до н.е.): ця версія порівняно пізня і сягає Йосипа Флавія (1 ст. н.е.). Вчені одностайні в тому, що книга мала тривалий період розвитку і включає в себе деякі матеріали суттєвої давнини. Біблеїсти сходяться на думці, що у своєму остаточному вигляді текст був укладений в перський період (між 538 і 332 до н.е.), увібравши в себе і більш давні фрагменти. На користь такої думки свідчить наступне: у книзі Левіт жертвоприношення повинне здійснюватись виключно священниками. Однак в інших текстах ТаНаХу жертви приносяться різними людьми (пророки Самуїл і Ілля, царі Саул, Давид і Соломон) які не є священниками. Більшість цих жертв є всеспаленням і немає згадки про жертви за гріх. Саме з цієї причини серед учених широко підтримується думка, що правила жертвоприношень були встановлені після Вавилонського полону, коли обставини дозволили описати ритуали, які виражають світогляд Ізраїлю як окремішньої, відмінної від інших – святої спільноти (Лев. 20:26).

Джерела

Згідно з документарною теорією К. Графа та Ю. Велльгаузена, яка тривалий час домінувала в біблеїстиці і яку сьогодні сповідує значне число науковців, книга Левіт остаточно сформувалась на початковому етапі доби Другого Храму, коли культ був зосереджений в Єрусалимі. Більшість учених розглядають розділи 1-16 як Священницький документ **P** (від нім. *Priester*codex – Священницький, або Жрецький), а розділи 17-26 як т.зв. Кодекс святості **H** (від нім. *Heiligkeit*gesetz букв. «Закон про святість», термін упроваджений

німецьким теологом Августом Клостерманном 1877 р.). Вважається, що ці матеріали – напрацювання двох споріднених шкіл, однак, хоча в текстах Святості використані ті ж терміни, що і в Священицькому документі, їхнє значення розширюється від чисто ритуального до богословського і морального, трансформуючи ритуал документа Р в модель відносин Ягве і Ізраїлю в документі Н. Таким чином, припускають, що документ Н міг бути пізнішою редакцією документа Р (панівна версія за цією теорією – бл. 7 ст. до н.е., коли, як вважають, документ виник серед священиків Єрусалимського храму).

Ключові теми

Книга Левіт своїм змістом демонструє утворення Ізраїлю як Божої спільноти, яка перебуває у моральному спілкуванні з Ягве, стосовно характеру якого текст містить низку одкровень. Головні теми, що об'єднують приписи і закони книги Левіт – ритуал *жертвоприношення*, за допомогою якого ізраїльський народ міг перебувати з Богом у гармонійних стосунках, котрі передбачають *чистоту* (побутову, тілесну, харчову, сексуальну) і *святість* (народу, когенів, землі Ізраїлю, суботи і свят), які Бог зобов'язує виконувати обраний Ним народ через інститут священства.

Жертвоприношення

Об'явлена Богом через Мойсея система кровних жертв накладає обов'язкові приношення за гріхи і приношення повинності: перші відкупають ненавмисні гріхи, другі покликані відновити певні права грішника, який щиро кається. Приносились також безкровні жертви на знак визнання щедрот Бога. У старозавітній традиції примирення з Богом потребувало не лише спокутування гріха, але й умилювання Бога, який дарував людям закони. Саме жертва мала за мету умилювати Бога, зв'язок з яким було розірвано. Жертовне приношення відвертало Божий гнів, коли Він приймав заміну жертву: через покладання рук на жертву прохач ототожнювався з нею, і вона слугувала його заміною (Лев. 1:4; 17:11).

Жертва ізраїльтян – не намагання отримати милість від жорстокого Бога (як це традиційно було на Сході), а відповідь Богові за те, що Він першим віддав себе людям у якості завітних відносин, засіб підтримки стосунків між Богом і людиною. І якщо народ чи окремі люди чинили гріх і ставали нечистими (в духовному чи обрядовому сенсі), порушували гармонію стосунків з Богом, то поновлювали їх через жертву, форма якої щоразу визначалась обставинами. Якщо не брати до уваги ритуалу в День спокути, то кожна жертва знімала лише один гріх. З теологічної точки зору жертва не спокутувала грішну природу людини, не рятувала від наслідків свідомо гріховних дій, що чинились як демонстративний спротив Богові, не звільняла вона і від Його заповідей (крім незначних порушень 8 і 9 заповідей). Вона стосувалась гріхів, які чинились через невігластво, випадковість чи недогляд. Формальна обрядовість не була прийнятною для Бога, жертва мала йти від щирої віри і морального послуху Божій волі. Отже, жертва не була остаточним засобом очищення від усіх видів гріха. Більше того, дароване в кожному конкретному випадку прощення хоч і було цілком реальним, однак тимчасовим: за кожен наново вчинений гріх потрібно було принести нову жертву. Тимчасова зупинка Божого гніву не призводила до тотального очищення.

Через жертвоприношення священник «спокутує» гріх, а той, хто приносить жертву, отримує прощення, але в тому разі, коли Ягве приймає жертву. Ритуали спокутування включають пролиття крові чи скроплення кров'ю як символ життя жертви: кров має силу змивати гріх. Євреї припинили дотримувались приписів Левіт про жертвоприношення тварин з 1 ст., після руйнації Другого Храму. Оскільки був відсутній Храм, де приносились подібні жертви, юдаїзм повернувся до молитви і вивчення Тори, що врешті породило рабиністичний юдаїзм.

Чистота

Особлива роль належить синам (нащадкам) Аарона – священникам, саме когени приносять жертву і виступають посередниками між Ізраїлем і його Богом. Головна місія священників – наставляти людей як «...розрізняти між собою святе і не святе, нечисте і чисте» (Лев. 10:10), щоб не осквернити гріхами святиню і не образити Бога, аби Він не полишив свій народ. Також священники мають очищати святиню в разі її осквернення. Однак Левіт не є виключно ритуальним текстом, усі законодавчі акти мають чітку моральну основу, Ізраїлю пред'являються високі моральні вимоги, не проводиться межі між мораллю і культом. Ритуал – це не низка дій ради них самих, а засіб підтримування відносин з Богом і людьми. Жертвоприношення – лише один із способів наблизитись до Бога, повсякденна поведінка людини маніфестує справедливе і доброзичливе ставлення до ближнього, особливо до нужденного і слабкого. Більше того, це стосується не тільки вчинків, але й намірів людини. Від виконання Закону кожною людиною залежить доля усього народу, порушення неминуче потягне за собою вигнання народу з його землі. Книга пояснює, як можливо досягати примирення між Ізраїлем і його Богом.

Ритуальна чистота необхідна, якщо ізраїльтянин хоче наблизитись до Бога і лишитись частиною спільноти. Поняття чистоти не тотожні цілковито з поняттями тілесної чистоти, хоча нерідко стосувалися правил гігієни і запобігали поширенню недугів. Нечистота загрожує святості, тому книга детально описує різні причини нечистоти і подає ритуали відновлення чистоти. Гріх породжує нечистоту, так само як і повсякденні життєві події, коли нечистота оскверняє священний простір і може призвести до відходу Бога, якщо завчасно не виправити ситуацію.

Святість

Якщо в розділах 1-16 йдеться головню про поклоніння святому Богу, то в розділах 17-26 першочергово акцентується на повсякденному перебуванні у святості перед лицем Бога і перед народом. Святим (івр. кадòш – קדוּשָׁה) вважається сам Ізраїль, а не тільки клас священників. Святість стосується насамперед заборони не чинити «...за звичаями Єгипетської землі і за звичаями Ханаанської землі» (Лев. 18:3), тобто не практикувати ідолопоклоніння, усі види магії, щоб таким чином засвідчити власну святість і беззаперечно поклоніння Богу, який відокремлений від усього, що є грішним і є невимовно вищим за своє творіння. Бог, який мешкав серед свого народу (Лев. 26:11-12), вимагав, щоб і ізраїльтяни були святими (Лев. 20: 22-26).

Структурування книги на дві частини відображає роль спокути: розділи 1-16 закликають до створення інституції спокути, а розділи 1-27 – до життя відкупленої спільноти у святості. Постійна тема другої частини виражена у

повторенні фрази «Будьте святими, бо Я, Господь, ваш Бог, святий» (Лев. 19:2; 20:7). Святість у давньому Ізраїлі розглядалась як сутність Ягве, його невидима сила, тому Ізраїль повинен підтримувати свою святість, щоб жити разом з Богом у безпеці.

Левіт – книга святості (відокремленості: Лев. 20:26), при цьому акцент робиться на дотриманні церемоніальної святості, під час якої люди, тварини чи предмети відокремлюються, відособлюються для Бога, щоб не слугувати світським цілям і не підлягати культовому оскверненню. Святість такого роду врешті символізує етичну святість і слугує її основою (Лев. 11:44). Бог сам відділений від усього, що є гріховним, тобто його святість є моральною, і увійшовши до спільноти Свого народу (Лев. 26:11-12), він вимагає щоб і Ізраїль був святим (Лев. 20: 22-26).

Рецепція у християнстві

Про впливовість книги Левіт свідчить те, що серед сувоїв Мертвого моря ідентифікують близько півтора десятка рукописів книги, датованих 3-1 ст. до н.е. Крім того, багато кумранських сувоїв (особливо т.зв. Храмовий сувій) рясно цитують Левіт.

Новий Завіт містить близько 40 посилань на книгу Левіт (особливо це стосується Послання до євреїв), ідеї і образи книги Левіт використовуються для опису Ісуса Христа як первосвященника, Агнца Божого, який проливає власну кров як жертву за гріх людства. Християни вважають, що спокутна жертва Христа є самодостатньою і замінює ритуальні закони Старого Завіту, тому, як правило, віряни не виконують правил книги Левіт. Саме в такому сенсі автор «Послання до євреїв» говорить, що «...неможливо, щоб кров волів та козлів усунула гріхи» (Євр. 10:4). Смерть Христа є примирительною жертвою, єдиною дієюю для християн (Одрк. 13:8; 1 Петра 1:19-20), Бог цілком оплатив прощення, дія якого простерлась і на гріхи, вчинені до хреста (Рим. 3:25)

Христос посилається на закони очищення від прокази (Матв. 8:4, Марк. 1:44 пор. Лев. 14:2-32).

Новозавітна історія про навернення апостола Павла складає певну паралель до історії Аарона, який свого часу керував виготовленням золотого тельця і закликав поклонятись йому (Вих. 32). Обидві історії свідчать про милосердя Бога до грішників, які стають головними посередниками між Богом і людьми.

Додатково

Левіт є типологічно схожим з ритуальними правилами Месопотамії, малої Азії й Угариту, якими визначається які матеріали потрібні для конкретного ритуалу, в яких умовах він проводиться і які його етапи. Багато з того, що входить до ритуалу, є незрозумілим, оскільки є професійним знанням жерців, що й спостерігається у книзі Левіт. Часто такі знання означені в тексті за допомогою івр. **לְשֵׁמֶת** (камішпат – «як це прийнято»). Окремі ритуальні описи часто починаються або завершуються формулою «Це інструкція для...», що передбачає стандартизовану форму ритуалу.

Значення книги Левіт для юдаїзму надзвичайно важливе, оскільки в ній міститься 247 із 613 релігійних заповідей. За традицією Левіт була першою

біблійною книгою, яку викладали у школах: це пояснюють ще й тим, що священницькі школи виникли раніше, аніж світські. У книзі Левіт є два головні мідраші – галахічний (Сіфра) і агадичний (Ваїкра Раба).

У розділі 16 книги Левіт мова йде про День спокути (Йом Кіпур), хоча сама ця фраза вперше з'являється в Лев. 23:27. Це єдиний день, коли первосвященник міг входити у святеє святих – (івр. **דְּיָוִדִּיקָהּ שְׁטִיף** кодеш га-кодашім, лат. *sancta sanctorum*) – найпотаємніше місце скинії, а потім і Храму, де зберігались скрижалі Завіту. Він повинен бува принести в жертву бика за гріхи священників і козла за гріхи мирян. А другого козла – відпущення, який ніс на собі гріхи усього народу, священник посилав у пустелю до Азазеля (вірогідно, демона дикої природи).

Джерела

Біблія. Сучасний переклад з давньоєврейської та давньогрецької мов / За ред. о. Рафаїла Турконяка. Київ : Українське Біблійне Товариство, 2020. 1172 с.

Література

1. Berlin A., Brettler M. Z. Jewish Study Bible. 2nd ed. Oxford University Press. 2014. 2400 p.
2. Davies Ph. R, Rogerson, J. W. The Old Testament World. 2nd ed. Westminster John Knox Press. 2005. 262 p.
3. Gilbert Ch. A Complete Introduction to the Bible. Paulist Press. 2009. 308 p.
4. Grabbe L. Leviticus / In John Barton, John Muddiman Oxford Bible Commentary. Oxford University Press. 2007.
5. Greidanus S. Preaching Christ from Leviticus. Eerdmans Publishing. 2021. 344 p.
6. Milgrom J. Leviticus: a book of ritual and ethics. Minneapolis : Augsburg Fortress Press, 2004. 412 p.
7. Gordon B.D. Land and Temple: Field Sacralization and the Agrarian Priesthood of Second Temple Judaism. *Studia Judaica* 87. Berlin; Boston : Walter de Gruyter. 2020.
8. Landy F., Trevaskis L.M., Bibb B. Text, Time, and Temple: Literary, Historical and Ritual Studies in Leviticus. Sheffield : Phoenix Press, Sheffield, 2015. 239 p.
9. Rhyder J. Centralizing the Cult : The Holiness Legislation of Leviticus 17–26. *Forschungen zum Alten Testament* 134. Tübingen : Mohr Siebeck, 2019.
10. Bergen W.J. Reading Ritual: Leviticus in Postmodern Culture. (The Library of Hebrew Bible/Old Testament Studies, 417). New York : T & T Clark, 2005. 160 p.
11. Дуейн Ліндсей Ф. Левіт / Пер. з англ. // Чернівецький православний богословський інститут. URL : <http://www.cpbi.info/library/21/65/>